REAL ACADEMIA GALLEGA

A VONTADE DE ESTILO NA FALA POPULAR

DISCURSO LÍDO O DÍA 18 DE ABRIL DE 1970
NA SÚA RECEPCIÓN PÚBLICA, POR

DON RAFAEL DIESTE

E RESPOSTA DE

DON DOMINGO GARCÍA-SABELL

EDICIÓS DO CASTRO

1971

EMIA
ÑA
21
ca

REAL ACADEMIA
GALEGA
A CORUÑA
29921
Biblioteca

A D. Enrique Chao Espina,
tan bon coñecedor e fiel amador
da nosa fala. O seu amigo
Rafael Dieste

A VONTADE DE ESTILO NA FALA POPULAR

A Coruña, Manzoal. 1971

R. 857

REAL ACADEMIA GALLEGA

A VONTADE DE ESTILO NA FALA POPULAR

Discurso lido o día 18 de Abril de 1970
na sua recepción pública, por

DON RAFAEL DIESTE

e resposta de

DON DOMINGO GARCÍA-SABELL

EDICIÓS DO CASTRO
1971

Depósito Legal: C - 20 - 1971

Imp. MORET - M. de Amboage, 16 - La Coruña. 1971

DISCURSO
DE
DON RAFAEL DIESTE

Señores Académicos:

VÉDEME eiquí nunha verdadeira, nada ceremoniosa crucillada, sentindo dunha banda o pulo da leda gratitude perante a cordialdade do voso sufraxio, e de outra o proer das dúbidas que eu, como bon testigo de min mesmo, podería interpor.

É xa vello costume, ben sabido, o se negar merecimentos o novizo diante dos veteranos: saberes, forzas, feitos, ao nivel do honor que se lle confire ao acollelo, e ben pouco traballo me daría a min o armar unha boa lista de desvalimentos con que encher ese trámite, deixándoo así, no que a min toca, ben xustificado.

Sería cansarvos co que estou seguro de que xa sabedes, e sen proveito algún, de non fitar a un trasacordo... Mas velahí entón a crucillada. O me enredar eu nesas contas podería ter visos de querer esquivar con adiantada escusa fadigas ou deberes. Iso dunha banda. E doutra... Doutra sería como deixar parada a man que, sen nos pidir nada, nos tende unha amizosa fror. Que, neste caso, ben me decato eu de cal é. É, non ten volta, a da lembranza i a estima non murchadas, despóis de longos e feridos anos, os da miña ausenza. Agasallades, seino, ao mozo que se foi, ao compañeiro de Manoel Antonio, de Amado Carballo, de Xan Carballeira, de Maside, de Blanco Torres, de tantos, que dan xa a aqueles tempos moceiriles meus maino e abisal fulxir de eternidade. Agasallades a todo un tempo de locinte espranza e que ora anda con nós, como anda con ele a lúa pra o camiñante.

Gracias, pois, ben sentidas, meus señores.

Debía de ser eu inda moi novo cando, por vez primeira, lin algús dos libros do meu ilustre antecesor, don Antonio Rey Soto. As cubertas e todo o seu ornamento, gráfico testemuño do que naquel tempo era o requinte mesmo da modernidade, xa daquela non acordaban moito co meu gusto. Inquedábanme. Mas vin axiña, ao leelos, que o seu nidio arabesco musical, inda que modernista, pouco tiña que ver cos ditos adovíos, tamén —noustante— «modernistas». Na longa perspectiva dos anos, paréceme enxergar por ese tempo a data da recepción do autor na Academia Galega. ¡Quén sabe! Quizáis, quizáis, por aqueles días, co seu tan acimado arte de lector, tivese il dado vivo corpo sonoro ao seu discurso...

Naceu Antonio Rey Soto en Santa Cruz de Arrabalde, Ourense, en 1879. *A sua longa vida ensartouse coa hestoria acelerada, tan cheia de conflitos, descobrimentos e viraxes que vai —como il decía nos derradeiros tempos— «desde el candil hasta la bomba H».*

Íntimas inquedanzas arrédano de España no intre mesmo en que o seu nome, como lírico e dramaturgo, era máis festexado. E retéñeno entón —como conferenciante, profesor, xornalista— primeiro Cuba e despóis Guatemala; xustamente nos anos —do 21 *ao* 30*— nos que España escomenza en moi variados campos a tomar nova e puxante concencia dos tempos e de sí.*

Naqueles países, principalmente en Guatemala, que mereceu pra ele o nome de segunda patria, a sua laboría e a sua persoa deixaron longo ronsel de ademiranza, respeto e ben xustificada gratitude.

Todo o mundo sabe que don Antonio foi grande bibliófilo, e que a sua biblioteca, chea de xoias e rarezas de tan outo valor pra as letras galegas, tópase hoxe, por disposición dele, no Mosteiro de Poio, ao que debemos unha primeira compilación dos seus traballos.

O primeiro libro de versos, Falenas (1905), *do tempo en que cursaba Teoloxía no Seminario de Ourense, ten o frescor, e tamén a fraxilidade, dun libro primeirizo, de influxos moi cruzados e no que se recollen cousas talvez moi anteriores.*

Co segundo, Nido de Áspides, *de* 1911, *comenza propiamente, en súpita labarada, o gran prestixo do autor, que acadará o seu cimo, nos anos* 17 *e* 18, *cas obras dramáticas* —Amor que vence al amor, Cuento del lar— *e a novela* La Loba, *de rexo ambente rústico galego.*

Siguen, anos despóis, as Estampas guatemaltecas, *e de novo nos campos da lírica,* El crisol del Alquimista.

Deixando agora conferencias, discursos e ensaios xornalísticos de moi depurado inxenio e calidade, que alongarían a relación, lémbrese ainda o breve feixe de poemas galegos recolleitos nas Obras Completas. *Son, ao meu ver, moi sinificativos dentro da obra do autor, e moi ilustrativos, non menos dos conflitos e urdime do seu arte que do seu sentir.*

Farei agora só un pequeno comento sobre o Rey Soto dramaturgo, tan avencellado, como axiña veredes, con certos esplendentes poderes e saberes da sua prosa e do seu verso.

O bon concerto das figuras sintácticas coas cadenciaes e de entonación; o deseño prosódico, de seguro trazo; o arte de modular a gráfica do énfasis; a atención, en suma, do poeta pra todo o que, apetecido polo ouvido, pode ser outorgado pola voz —sempre que se lle ofrezan vías de natural despregue—, son en Rey Soto non só disposiciós nativas senon conscentes normas, que poñen a sua elocuencia lírica, denantes xa de se faguer dramática, no limiar mesmo do teatro. Telo escrito non é neste poeta cousa ventureira ou de esperimental curiosidade. Tendo xa un dos talentos primeiros que require a poesía dramática, a tentación dramática tiña que sobrevir. E inda quizáis fose a primeira, a latexante nos intentos líricos.

Sí, Antonio Rey Soto dispoñía de escintilantes forzas e virtudes moi axeitadas ao Teatro, hoxe tan descoidadas moitas delas. Agora: a crítica alertada, vendo que nonas mantén a raia e que, coa sua permisión, fenden por veces —con seducciós fora de tempo— a enteireza do drama, deu en supor que as deixa ceibes, xa somellen leós, cervos ou diaños, coa soia mira de nos enmeigar. Coido que en tal suspeita anda descaminada a crítica. Este poeta era máis ben, por ese lado, un

neno. Era ele mesmo o enmeigado, o engaiolado. E todo o que houber de afán de nos engaiolar a nós, non era máis que inxel, festeira xenerosidade.

Os dous dramas, tanto polas suas belezas, moitas delas nuamente dramáticas, como por toda a craridá que deitan sobre a persoalidade do autor, son dinos dun sereo e matizado eisamen.

Coñecemos Amor que vence al amor *con dous remates. O primeiro, o lexítimo, esparexe retrospectivamente sobre todo o drama un dourado e limpo resprandor de miragre aldeán que o purifica, ou que o reconstitui dun xeito misterioso, supraartístico. Así se representou na Cruña. O segundo foi arranxado pra que Ricardo Calvo, «ídolo del público de Madrid» —fala eiquí o cronista—, poidese aparecer nas esceas derradeiras. Gañáronse así os aplausos pra non sei cántas representaciós; moitas e arreo. O drama, é visto, foi asasinado. Dos dous desenlaces, o poeta —vaia dito no seu honor— prefireu sempre o primeiro. E un dos seus remorsos, mesmo sacerdotales, tivo que ser, supoño eu, o desa concesión... á idolatría.*

Deixando agora, por non podelo recoller en poucos e sinxelos riscos, todo o que inda tería que dicir sobre a persoa e obra de Rey Soto, pasarei xa, sen máis, aos problemas de linguaxe que me aventurei a escoller como tema do meu modesto discurso, xerales úns, e outros concretamente referentes á fala galega.

GRAMÁTICA normativa dun idioma —según a nidia definición de Amado Alonso e Pedro Henríquez Ureña— é o sistema de regras ou normas pra escribilo e falalo «conforme ao millor uso». Mas, ¿cál é o millor uso?...

A gramática normativa, devanceira —e, máis ainda, promotora ou nai— da chamada científica polo positivismo, anda hoxe apesarada e apouvigada pola sua filla, que non fai máis que apremiala pidíndolle probas do seu dereito a intervir, a lexislar. A nai, penso eu, debéralle repricar: Ti, que és tan sabida, ben poderías axudarme a cachear esas probas, ou dunha vez faguerme un bó enterro. Quizáis iso do enterro non deixaría de ser boa maneira de pór fin á custión... Pro velahí que unha gramática científica sen algún ben fundado senso dos valores fica coma sen norte. E, xa na cova a gramática normativa, non é de presumir que deixase fora o seu esprito, e iste coma unha pantasma atiaxada, sen forza xa nin degoro de consello.

No máis entoñado de sí e dos seus orixes, a lingüística —non menos que a estética ou a hestoria do arte— ten que recoñecerse guiada e aguilloada pola cras de xuizos que chamamos xuizos de valor. Ten, polo menos, que tomalos en conta, como resorte e celme da vida das linguas. Esprícase entón que a gramática científica empece agora a ter máis miramentos con sua nai, e a lle topar —xa no chan a careta de imperativa e hirta— insospeitados e xustificados pulos de perene mocedade.

Deprender unha língoa, tanto si é a primeira (a que un neno recibe de seus pais) como si ven despóis de outra, é en-

trar no xogo da sua interna regularidade. A descoberta de regularidades supón unha nativa tendenza a buscalas, e mesmo a eisixilas ou apetecelas. Xa un pouco adiantado o rapaciño castelán, querendo e coidando sere moi sistemático, dicirá «no cabo», e terá o pai que correxir: «no quepo». Enmenda que non ten que faguer o pai galego, pois en galego o neno non vai descamiñado dicindo «non cabo». Trabúcase ao xeneralizar e dicir «non sabo»; e niso, trabucamento e enmenda concordan nas duas linguas. Os dous nenos, se cadra, dicirán «sabo», e aos dous hai que lles dar consellos somellantes: nun caso «sé», no outro «sei». O neno presinte regularidades, ponas en uso, escédese e, según vai dispondo dun máis abastido mostrario de formas, il mesmo atinará a escoller as que conveñan, levado, máis que por avisos de miúda casuística, polo que ten de «estilo» o sistema da lingua. O neno é, pois, gramático potencial, e moi disposto ademáis, nun comenzo, a «gramatizar» máis da conta. ¿Sería ele capaz, como rei dunha insua a onde fose dar con outros do seu tempo —e eiquí podedes pór a loba que os defenda e os manteña— de crear en garula cos outros a fala do seu reino? Non me estrevo a dicir que non.

Todo vai ben mentras non xurde ou non se estrema a liorta dos usos. Heis agora o conflito. Hai que escoller. ¿Cál é o millor? ¿O domiñante? Poñamos que, con aviso ou sin ele, con regras ou sin elas, os máis cativos usos —ou os así xuzgados— rematan por se imporen estadísticamente. ¿Mudan entón o siño que lles correspondía, e de seren cativos pasan a seren bós? Entón todo o asunto éio de sufraxio ou de estadística ben contabilizada. Deixemos pois os usos a lidar ús cos outros ás escuras, prendendo só de tempo en tempo os focos da gramática pra reseñar, con dereitos de regra, o resultado; cousa, polo demáis, un pouco parva, posto que o movemento estadístico non ten por qué se conformar con regras que non fan máis que reseñalo. Sería como pidir que a temperatura obedecese aos termómetros. Pode, sí, en certas condiciós, manterse en límites impostos por un termostato. Mas tanto

ten eiquí falar dos dereitos da gramática como —se val o símile— dos do termostato.

¿Descansaremos ló, pra isto do millor uso, no falar dos señores, chamando así ás xentes alteiras de calquera tempo? A hestoria proba que non sempre os señores foron ben falados. Por veces, ben ou mal, teñen falado linguas extranxeiras; e pondo que na da sua terra desen moi desenvolto e bó exemplo do falar cortés, raro sería que tamén o desen pra os demáis mesteres do falar. Escollamos, ló, á xente culta. ¿Culta en qué? Terá que ser na lingua. Mas é tamén cousa sabida que a xente máis fina nese ramo foi a que soubo escoitar ao povo, a de bon ouvido... Polo demáis non hai tampouco antoloxía crítica de clásicos que non conteña notas avisando de usos nos que se trabucaron, ou non aconselláveles: úns non tidos xa por bós no seu tempo, e outros que a evolución da lingua supleu con ventaxa. Isto según o anotador, ao quen non sempre ún daría a razón.

Dase tamén o caso de que, madurecida a fala popular, chegado para ela un intre de moi boa forma, ben castigada pola práctica en traballos e feiras, amores e festas, ledicias e choros, mostre a literatura dese tempo, inda en poetas escelentes, usos moi pouco valedeiros, orfos de tradición e sen craros dereitos pra fundala.

¿A quén acodir ló? ¿Ao povo sen máis? Sí e non. Deso haberá que falar... Mas poñamos agora que sí. ¿Será entón a gramática a codificación da fala vulgar, pra o bó ensino das xentes que non se teñen por vulgares, por exemplo os gramáticos? Non, dicirá o gramático. A lingua vulgar, por sí soia, non é paradigma; é viveiro de formas; hai que escolmar e poñer orde; e sen apouvigar á fala viva, amostrarlle un espello en que se vexa e, así, se compoña. ¡Do termostato pasamos ao espello! Non saímos da silveira...

Estamos, ao que parez, aveirando a catástrofe. Non se dispón dunha gramática —chamémoslle xeral— que conteña principios formáis nos que amparar os distintos dereitos normativos das distintas gramáticas; tampouco do exemplo dunha lingua «ideal» que impoña ou aconselle forma

ás diferentes linguas. E non é, finalmente, simple cousa dar do «millor uso» unha definición ou descrición na que poida acougar a normativa. Vossler xa hai tempo que dou seu asisado toque de alarma, outeando ise caos en que se poden mergullar as linguas, si non se topa, di, pra o concepto de «correición idiomática» unha base científica axeitada. Indo en precura dela vai dar ao fundamento estético. Agora xa podemos ver, conclúi, ónde ten que pousar a sua autoridade a gramática académica pra decidir os casos dubidosos: na capacidade artística, ou seia, no gosto idiomático e a sua evolución, e no exemplo dos estilistas. De feito —di incidentalmente— así ven procedendo dende sempre con certeiro istinto.

Non é doado apreixar en termos esquemáticos a doutrina de Vossler, nen quizáis a ele mesmo lle pracería o intento. E tampouco é mester entrar eiquí en máis precisiós. O que dagora en diante imos dicir leva outro camiño. Mas, enténdase ben: «outro» non ten por qué sinificar «contrario».

A eisistenza das academias e de certos libros —xurdidos delas ou de acreditados tratadistas— que se chaman *gramáticas* e que, sen outro aviso, sobrenténdese seren normativas, dá pé ao suposto inxel de que, dunha banda, tópase a gramática, tendo por fin dar ao idioma comprida e axeitada regularidade, e da outra, máis ou menos alporizado ou arisco, tópase o idioma; disposto, noustante, si se lle trata ben, a se deixar polir e endereitar pola gramática.

Non esquenzamos que a escritura é invento de onte (¿tres mil anos?) e que á poesía letrada precedeu a iletrada. Grandes cantores analfabetos, dos tempos en que non había ainda alfabeto, faríannos tremecer de aglaio si reviviscisen, dado que entendésemos as suas falas... e ainda quizáis sen entendelas.

Suposta agora a lingua dun deses cantores, ¿imos supor que non era dabondo sistemática? Hai que presumir, coido eu, o contrario. Confiada a sí mesma e non ás letras, tiña

que sere moi solerte e fina no xogo dos seus ritmos, simetrías, contrastes e outras formalidades que queirades pensar, pra ter conta de sí e non se perder ou enliar. O ritual da fala, que é coma o costelar do seu navío pra navegar no tempo, tiña que ser moi firme entón, cando a continuidade, a tradición, eran mesteres da lembranza, ainda non da escritura.

Pro hai que pensar tamén que, xa daquela, habería contendas, migraciós, e todo o que fai colidir unhas linguas coas outras, con perdas e gañanzas que, dende tan lonxe e tan ás escuras, non é caso de pórmonos a contabilizar. O perigro de «babel», con torre ou sen ela, sempre debeu de axexar ás linguas. Diante dese perigro os vellos cantores —ou os vellos, sen máis, inda que for somente porque non se esquencesen as boas cousas do seu tempo—, puxéronse a reprender, a aconsellar. Fixéronse «gramáticos». Xa o eran de sempre os pais ao correxiren aos nenos; e ainda os nenos mesmos ao se riren uns dos trabucamentos dos outros, ben que éstes, pais e nenos, na paz comunitaria dunha fala sentida coma «natural», coma sendo en sí mesma firme e categórica.

Ao se ire ouxetivando como sistema o ritual da fala, chégase derradeiramente ao punto en que sistema e lingua toman figura de xinete e cabalo. E ven entón o perguntar polos direitos do xinete. Non hai resposta porque a figura é impropia; e pouco ou ren melloran as cousas se, poñéndonos eclécticos, botamos fora isa figura pra chantar no seu sitio a dun centauro.

Si chamamos gramática dun idioma ao conxunto —máis ou menos movedizo— dos seus estatutos, é visto que a gramática non pode sere esterior ao idioma. Mas o que eu quero agora siñalar é que tampouco a normatividade é cousa allea ao vivo proceder da fala. Certo é que unha lingua sen fala (é dicir, sen falantes) xa non ten proceder, xa procedeu. Mas non se pode tratar unha lingua viva como se fose morta, nin unha lingua morta coma si non tivese nunca sido viva. A tradición lingüística envolve un proceder, pro, ademáis,

un proceder lingüístico, o de unha comunidade que, nese aspecto, chamamos idiomática.

As gavotas, andando pola area, deixan nela siñaes do seu paso. Tamén os mariñeiros. Pero vestixos, rastros, non forman o ronsel dunha tradición, inda que dalgún xeito poidan acreditala. E ben, o proceder lingüístico, no seio dunha lingua viva, envolve xa de seu a normatividade. A tradición sostense aitivamente, e non coma un fardelo, senon coma un ben que hai que coidar, arricándolle codesos, herbas bravas que poidan atafegar ou estragar o seu rendimento.

A gramática normativa posta en libros é filla moi noviña —lista, ela— de outra máis anterga e na que toparía a sua verdadeira xustificación. Pro non ven agora ao caso faguer diferenza, porque o pulo —se hai verdadeiro pulo e non rutina— é o mesmo. O que vos digo, entón, é que a gramática normativa non é esterior á lingua, ao vivir propio da lingua mesma. É, poderíamos dicir, o testemuño da sua autonomía ou —acolléndonos a un termo hoxe moi en boga— da sua autodetermiñación. Non é cousa dafora, senon dos seus latexantes adentros, sen que eses adentros haxa que supoñelos clausos, senon ao rivés, comunicantes e ate dispostos a recoñerecen hirmandades, precurar nelas axuda, e xeitos, mesmo, de emprestala. A enxebreza idiomática non é enxebreza idiótica, pechada en sí coma unha noz, unha noz seca de tanto gardala e que non poida xa dar de sí o que potencialmente en sí gardaba: unha nogueira.

A sinificación cultural da palabra «povo» ten dado motivo, e seguiraio dando, a moi sotiles disquisiciós e non poucas disputas. Pra o bó andar deste discurso coido que me permitiredes acollerme ao xeito de sentila i entendela dun Menéndez Pidal, un Antonio Machado ou, se falásemos de música, un Bela Bartok... Ven isto ao caso polo que agora quería dicirvos ou lembrarvos: que o povo non é alleo aos xuizos valorativos ou estimativos no tocante á fala. Pra ele é visto que hai mellores e peores falantes como hai mellores e peores músicos. E non somente ademira aos mellores, se-

non que tende a se deixar levar polo seu exemplo; ao menos, ben se entende, si é un exemplo que poida frolecer no trato común. Ou, indo un pouco máis alá, en certas solenidades de pactos, choros ou amores, ou ben no intre de lle dar vida, con solertes xiros e comentos, a un conto nunha festa.

Os mariñeiros, uns máis que outros, teñen a sua autoridade lingüística; a sua os labradores, os canteiros, etc. A menos dunha legua do mar critican aos da veira porque din «falín», en troques de «falei» —poñamos por caso—, e os da veira non rexeitan a crítica, ainda que lles coste traballo o se enmendaren. Unha academia viva anda polos camiños, antre o monte e o mar. O povo, ese que eu digo, non é alleo á lingüística... Se non se mesturase á inxel e natural e verdadeira autoridade idiomática, o creto concedido, máis ou menos de lado, a outros prestixos (con base ou sen ela), todo no decorrer do idioma andaría millor. Pro chega o que trata a fala como serva da sua propia xesticulación, despóis o que embute vocábulos e xiros doutras linguas, xa por iñoranza ou por fachenda ou por outras razós, deseguida o milico que tartamela pra se dar a valer (porque o seu centurión, home en dous pes, se os hai, tamén tartamelaba), e con toda esa grea de autoridades e outras semellantes, empeza o desgoberno. Isto non é ningunha novedade, e poucas cousas hai tan de ademirare como a firmeza —e tamén a virtú de restaurala ou de recompoñela— que teñen as linguas.

Dicindo firmeza ou enteireza non quixera dar a entender irta fixeza, inmovilismo... Ainda sen eses comenzos de «babel» a que veño aludindo, unha lingua viva, máis ou menos solermiñamente, está sempre a camiñar... Pro unha cousa é o seu viaxe, a *sua* evolución —xurdida dela mesma e dos problemas de ispresión que non paran, por sorte, de aguilloala— e outra as desfiguraciós que lle veñen de fora e, moitas veces, tamén da perguiza; pois hai andacios de perguiza, que soen coincidir cos de rebumbio e xesticulación. Se a evolución é intralingüística, non hai, en principio, por

qué se chorar dela. Se ainda sendo intralingüística carrexa desvíos que levan camiño de a enliaren, haberá que vixiala. E se os desvíos son máis ben avisos de que a lingua escomenza a rexeitar formas que a envaran, hai que ver ben que lle pasa e por qué, e darlle con bós modos, sen desourentala, toda a razón que teña. Desta gramática viva tópanse en Sapir exemplos da meirande figura analítica no que toca ao inglés; en Bally a eito no tocante ao francés.

Podemos de novo xustificar a gramática normativa dicindo que a lingua mesma, como aitividade dos falantes, e en canto esa aitividade é ouxeto de xuizos de valor por parte deles mesmos, leva xa a par de sí o esprito normativo, trascendendo de exemplos, do variado exercicio, e de todo o que nesa aitividade pode orixinar usos e desbotalos ou sostelos. Esa que poderíamos chamar normatividade natural, propia da lingua en uso, vai atraindo cada día máis (paréceme a min) a atención dos lingüistas, e desa atención ben podería orixinarse a base científica que Vossler reclamaba pra o celo normativo da gramática, e que il coidaba descobrir na entrana mesma estética da lingua. Eu tamén sinto ese potente latexar das motivacións estéticas, pro en moi entoñada relación dialéctica con tódalas que poden mover o home a falar, e ainda a calar.

Quero agora falarvos dalgúns urxentes problemas do galego. Penso que xa os teredes sentido pular en moito do que levo dito...

Mal de moitos, dise, consolo de parvos. Poñéndonos en parvos, ben nos podemos consolar dalgúns desvíos —de xerfa, coido eu, máis que de fondo— que hoxe sofre o galego, vendo os que nestes días estragan e entalecen o castelán e, según souben de distintas fontes, tamén o catalán. Neoloxismos de mala feitura, préstamos máis ou menos encubertos onde non fan falla, xiros alleos ás tendenzas distintivas da lingua, finxidos enxebrismos de mal pano... De toda esa mercadería non somos nós, somente, os que podemos pór tenda ben abastida. Así, pois, consolados e adiante.

A tradición lingüística popular galega —entendendo por popular a non escrita ou codificada, aquela que creativamente corre no falar— foi da meirande e surprendente enteireza ate non hai moitos anos, e hoxe, certamente, non se pode dicir que debale nin que esqueza o rumo, xa que está alerte, viva, na concencia idiomática da maoría dos falantes, coincidindo coa que en grandes liñas rexistran tódalas gramáticas galegas.

Ises que, en conxunto, chamarei «desvíos» (vacilaciós, erros, contaxios, modas e melindres) no fondo síntense como mal galego, ou non seguro, e deseguida ceden o honor normativo (diante, polo menos, do xuicio, anque na práctica non sempre) ás formas e dicires do que o povo mesmo acostuma chamar, valorativamente, «galego verdá». Fálase do «ideal da lingua». Pois ben, isa ispresión: «galego verdá», é testemuño ben elocuente e inxelo de que ese concepto lingüístico do «ideal da lingua», en Galiza non é cousa de sabios, é viva fror non esmaiada, anque por veces tímida, do sentir do povo. Hai certamente xentes que se trabucan na valoración, chamando se cadra «galego bruto» ao que é todo o contrario: do máis nidio ou «neto». Pro son xentes de pouco caletre e ningunha firmeza, dispostas a toparen fino, e ainda fino demáis, se llo escribides, ao mesmo que chamaban bruto. Polo lado estadístico non é doado pór lindeiros ao povo ou a noción de «povo», dicir eiquí comenza e alí remata. E por calquera lado —non topo xeito de impedilo— isa noción, quizáis como todas, ten cerna, sámago, codia, e ainda despóis parasitarias hedras e mesmo herba rateira e pan do demo. Con todo iso temos que contar; e máis direi: é ben contar.

Polo dagora non se pode dicir que os erros idiomáticos que se ven impresos en galego teñan moi torcedor influxo na língoa popular. Deles, os que máis nos importan son os que coinciden con erros vulgares, e destes, en conxunto, os máis espallados ou os que, parecendo lóxicos ou cultos aos non precabidos, poden máis fácilmente gañar creto, pola costa abaixo do semicultismo.

¿De ónde virá ese trabucamento —contrario á máis sostida tradición galega— no xeito de colocar os pronomes átonos: antecedendo ao verbo cando terían que seguir, ou seguindo cando terían que anteceder?

A primeira das duas inversiós («che dixen») debeu de se fraguar, suspeito, en certos meios suburbáns, quizáis no comenzo pra se mofar do sustrato castelán ouservado nos ditos dos improvisadores do galego, e axiña —tomando gusto ao xogo— como unha sorte de garbeo «cultista», antre chulete e citadino. Fago esta conxetura pola impresión que nos dá —meio arnichesca— aos non «chediguistas», ese contraxiro; tan entorpecedor, polo demáis, da natural cadenza e axilidade da sintaisis galega. Non coido que, polo dagora, teña moi alarmante forza de contaxio, pro entromete o verme da vacilación, vese xa en libros meritorios, e uníndose á concencia de que niso en galego hai unha lei, abre camiño a outra inversión («cando veume chegar»...) cal si toda a enxebreza consistise en, dalgunha maneira, levala contra ao castelán. Ollemos iste enredo:

Castelán: «Te digo que la convenceré».
Galego: «Dígoche que a convencerei».
Unha inversión: «Che digo que a convencerei».
A anterior maila outra: «Che digo que convencereina».

Ousérvese que a derradeira forma fáisenos tan choqueira en galego como en castelán: «Te digo que convencerela». Non se trata, ló, dun préstamo sintáitico do castelán ao galego, senon dunha reversión do uso galego na que pervive noustante a ideia dunha moi siñalada diferenza antre o uso galego i o uso castelán. Anda polo meio a arela de enxebreza, somente que descamiñada.

Si consultamos agora calquera boa gramática portuguesa, de autor portugués ou brasileiro, ou ben a moi completa de Joseph Dunn («A Grammar of the Portuguese Language») de gran autoridade, veremos que, nista custión, a norma portuguesa, ou luso-brasileira, concorda coa tradizoal galega; con máis ou menos previsiós, según o rigorismo dos au-

tores, é a mesma que podemos topar en tódalas gramáticas galegas.

Na de Joseph Dunn trátanse con detalle as particularidades da fala popular brasileira e, antre elas, a moi curiosa (pra nós, galegos) de «non sempre» ouservar a regra dos pronomes. No mostrario de exempros hainos das duas inversiós: *eu me queixo, eu me lembro, o homen que préza-se, dize ao João que traga-me o cavalo, não chamou-me;* incluindo astra casos nos que o modo verbal é o imperativo: *me diga uma coisa, me faga o favor, etc.*

Sendo o Brasil tan grande e variado, é lástima que J. Dunn non determiñe xentes e logares. Mas imos agora ao que máis importa.

En Galiza a segunda inversión (*não chamou-me*) é raro ouvila. Rexístroa máis ben como vacilación literaria. E a primeira (*ela me chamou*) non é propiamente popular; ou, se queredes, non é un «vulgarismo», senon (salvando casos ventureiros) algo que, pra a sensibilidade idiomática galega, soa a «siñoritismo». Si se oi na aldea ou na pequena vila será nos beizos dalgún que «correu mundo», ou nos dun achegado que o ademira. En canto á forma imperativa (*me poña unha cunca do Riveiro*), decraro que, pola miña parte, endexamáis a ouvín. Síguese entón, que a miña conxetural espricación dos «contraxiros» no caso do galego, non debe valer pra os ouservados no Brasil. ¿Cómo espricar os brasileiros? ¿Pola heteroxénea inmigración (uns tres millóns en xunto ao longo dun século) de alemáns, italianos, rusos, xaponeses, turcos, etc.? Influxos tan variados dan unha suma neboenta, informe, sen direición precisa, e de ben pouco empuxe demográfico si se toma en conta a povoación total, hoxe sasenta e dous millóns ben corridos. Vista a maravillosa lanzalía, de forte vida propia (da que non desconto o celme bravío dos dialectismos), que mostra a lingua no Brasil, non se pode pensar que eses contrarios e espallados remuiños babélicos teñan deixado marcas moi sinificativas na figura da fala. De teren certo influxo, máis polo lado da inseguranza que dos préstamos, tivo que ser

favorecido por algún latexante ou boiante flutuar da fala brasileira antre as formas, inda non ben fraguadas, da fala portuguesa anterga, e as do portugués xa máis unificado e cultivado que sigueu á espansión lusa... Pro levado o asunto a ese terreo, case que non fai falla botar mau do alemán, ou turco, ou xaponés, etc., novo-luso falantes. Mellor camiño, paréceme a min, será tomar en conta as variaciós que, de nor a sur, mostra ainda a fala portuguesa no mesmo Portugal.

Veñamos agora de novo ao bon uso galego (ou galaico-portugués) pra millor atismar os seus segredos fundamentos. Nada mellor que confrontalo co uso castelán. En castelán *pódese* dicir: «Díjele, respondióme, pusímonos de acuerdo»... O mesmo que en galego: «Díxenlle, respondeume, puxémonos dacordo». En castelán, noustante, deixando a un lado razós de estilo que nalgún caso aconsellan outra cousa, o normal é: «Le dije, me respondió, nos pusimos de acuerdo»... Non é, en troques, normal —nin ventureiramente aconsellábele por razós de estilo— dicir: «Lle dixen, me respondeu, nos puxemos dacordo».

Doutra banda, nin é normal nin ocasionalmente xustificado dicir en castelán: «Cuando viome; la noticia que diome; si tomólo a mal», etc. E tampouco en galego: «Cando veume; a notiza que doume; si tomouno a mal». Nesto castelán e galego van dacordo.

Vemos entón que unha permisión estilística do castelán («Juan respondióme»), hoxe de menos uso que na vella fala, é regra no galego. ¿Por qué nono é en castelán? ¿Por se topar, como din os profesores, máis «evolucionado»? Non (si é que se entende iso de «evolucionado»); senon porque non pudo nen pode evolucionar cara a isa regra, que no galego dá eufónica e elegante seguranza á sintaisis e que en castelán deseguida se vira un sarillo de anfiboloxías, cacofonías e rudes tropezos. Unha regra supón xeneralidade. Leva consigo economía de formas, pero sen infrinxir outras economías. Verase ben a imposibilidade da regra en castelán con só ensaiala. A fala vai como por canle que ela mes-

ma labra ao dicir en galego: «Contoumo Xan; contareicho eu tal cual; contarémosllo a Pedro; ímosllo dicir xa ao seu curmán». Vede en castelán: «Contómelo Juan (vai ben); contarételo yo (non tan ben); contarémoselo a Pedro (escuro); vámoselo a decir ya a su primo (máis escuro aínda, si é que hai quen o aguante).

Os pronomes átonos galegos, co seu sistema de contraccións, dan alento á regra; os casteláns sufócana. Hai que engadir, como favorecéndoa en galego, a pervivenza de *lo, la,* etc., enclíticos, e das suas variantes *no, na,* etc., nos ben coñecidos usos: «sabelo» (eu), «mandeina» (a carta) ou «mandeina vir» (á rapaza)...; e tamén o sistema dos ditongos. Compárese «dirételo», «diréoslo», con «direicho», «diréivolo».

Velahí, ben manifestos, os vencellos do sistema sintáctico co sistema fonético na entrana dunha lingua. E ainda envolvendo e penetrando aos dous, dándolles acougo, interior seguranza e organizados pulos, hai que poñer, sentir, o sistema rítmico. A métrica comparada —non só referida ao verso, senon tamén á prosa i ás cadenzas do parolar común, non precavido— poderían deitar moi surprendente luz sobor deste asunto. A vella ispresión «música da fala» pula por se adiantar, con novo e limpo esprito, a nos prestar axuda. Valerame ao menos pra vos poder dicir agora brevemente que si a gramática aconsella, esa música é, pola sua parte, a máis segura e anterga conselleira da gramática. E non digo a nai, porque non estou ainda moi seguro de poder demostralo. Supoño que tamén haberá un pai... ¿O entendimento? Probe filla, a gramática, se os dous non se levan ben, ou non se entenden.

Vede o bó instinto de Saco e Arce cando, despóis de puntualizar ate onde pode a regra dos pronomes, e supondo quizáis que non hai xeito de codificala sen deixar portelo, remata proclamándoa tan natural pra nós, os galegos, que non hai —ao seu ver— ningún galego que poida trabucarse nela. Digo bó instinto por iso que di de *natural,* acerte ou non estadísticamente; natural pra nós, debeu de pensar, como o son pra un paxaro os estatutos do seu rechouchío. Sí, é

natural pra o que dende pequeno, e antes de saber solfa, ten arredor de sí a música da fala. Polo demáis (tamén o pensaría Saco e Arce) a solfa é boa, estamos dende o comenzo defendéndoa. E máis si ven acompañada dun bó feixe de exemplos, principalmente dos que corren naturalmente ben, dos de viva cadenza. A pura codificación logo se esquence, e non gorenta moito aos que non son gramáticos de oficio. Pode deixar tamén na sombra a vida mesma, o esprito dos consellos, así como o peso xusto da sua normatividade. Vexamos un caso:

«A que doume o sí» non está ben, nin en galego nin en castelán: «La que diome el sí». Haberá que dicir: «A que me dou o sí». Pro supoñamos que mo dou pra que a deixase en paz e tendo eu antes releado astra cansala. Fagamos coíse material un período: «Isa rapaza, boa peza, sorriso de fada, hucha de falsía, que, farta dos meus laios e sospiros, por se ceibar de min doume tan gasalleira o sí, tenme agora dando voltas á casa coma un can»... etc. Pois ben, «isa rapariga... que doume o sí», fose polo que fose, non é gramatical, ou non parece selo, si dos avisos da gramática faguemos un esquema *xordo,* alleo á natural gravitación da fala i á función intensiva das figuras con que se desenvolve, corridas unhas, outras embolinadas... No exempro aducido, o «doume» despóis do «que» pode ao meu ver valer como gramatical ou, se queredes, intragramatical. Non é agora ocasión de levar máis adiante —ou máis adentro— a xustificación do caso, ún antre os moitos que o pobo sinte como ben asentados e que un detido análisis podería non só espricar, senon lexitimar. Deixando eiquí o asunto, pra non finxir atallos onde son mester voltas —e así máis atención da que debo pedirvos— pasarei deseguida a outra cousa, a outros «desvíos».

O verbo Haber anda polo galego con moi vivos e ben matizados mesteres semánticos. «Hai tempo que nono vexo». «Houben de morrer afogado». «Hasme de buscar cando eu te fuxa». «Non hei mester de cousa algunha». Neste

tipo de exemplos pouco se afastan un do outro galego e castelán. Pro en castelán, como noutras linguas románicas, ise verbo foi xa en datas lonxanas «gramaticalizándose» por pasos ate perdelo seu miolo antigo e faguerse «auxiliar». Algo desa tendenza descóbrese etimolóxicamente no futuro e no condicional (amar-hei, amar-hia) e máis á vista nas formas portuguesas mandar-lhe-hei, mandar-lhe-hia. Somente que nestes casos (en composición con infinitivos, e pra se transformaren en sufixos) non se soe dicir que *hei* ou *hía* sexan «ausiliares». Con participio anteposto ou posposto («dispuesto he... lo necesario»), o verbo haber fornece en castelán, francés, italiano... os esteos formaes, sen sustancia propia, da conxugación composta.

Díse que na familia galaico-portuguesa é o verbo *ter* o siñalado pra tal encomenda. Certamente as formas dise verbo casan con participios; mas, desta analoxía non se sigue que *ter*, en tal casamento, vala (ou vala sempre) polo ausiliar *haber* do castelán. Fagámola proba. Castelán: «Mi madre ha ido a Santiago». Falsa versión galega: «Miña nai ten ido a Santiago». O rapaciño a quen lle perguntemos responderá: «Vai en Santiago». E engadirá quizáis con certa fachenda: «Eu tamén teño ido a Santiago». Somente outro exemplo: «Cuando llegué había huído». Suspeitosa versión galega: «Cando cheguei tiñan fuxido». Propia ou máis natural: «Cando cheguei fuxiran».

O *haber* é en galego ausiliar ventureiro, quero dicir, non sistemático. «Houbérasmo dito», «de que houben xantado», etc., son formas galegas, inda que, en moitos casos, popularmente se prefiran outras: «Dixérasmo a tempo», «de que xantei», «de que demos certado (co camiño)»... etc. Quizáis por iso mesmo, cando ise verbo ven de seu, trai coma un máis denso celme sinificativo ou millores fazulas, non ese palor de empregado na casa da gramática. E agora, alerta.

Ben sabido é que o *haber* non ven ao caso pra formar en galego ise pasado («he visto», «j'ai vu», «io o veduto»...) que, chamado primeiro indefinido, pasou por erros de tras-

paso duns tratados a outros a sere definido. I é tamén consabido —anque non tanto como debera selo— que o pluscuamperfecto galego, o mesmo que o máis enxebre portugués, é simple: viñera, tivera (non «había vido», «había tido»). Nun tempo isa forma foi tamén vixente en castelán, onde pervive con certos direitos estilísticos ou coma recurso, entón cativo, pra fuxir da riola dos «habías». Deses croios hai moitos en calquera lingua pra quen pon máis a mira na punta dos pés que no panorama. No portugués escrito, non sempre tan cinguido á forma simple como o galego (o verdadeiramente popular), temos topado a composta con *ter* e, deseguida, a composta con *haber*, sen outra xustificación á vista que fuxir dos dous «tiñas» ou dos dous «habías».

Hoxe non faltan persoas de boa tradición galega que, coidando quizáis mellorala, tenden a entrometer a forma composta con «había», e isto en casos que nin siquera se xustifican por algunha ventaxa de facilidade ocasional, como axiña veremos: pois si se tercia falaren castelán, enxertan entón no castelán, con toda pulcritude e sen se trabucaren... a forma galega: «Yo nunca fuera a Redondela, sólo la viera desde el tren»... etc. En col deste intertroque teño tamén as miñas conxeturas, pro ainda non moi craras.

En galego o plural da terceira persoa do pluscuamperfecto («falaran») non ten a mesma forma que o da mesma persoa do pretérito («falaron»). Pro sí en portugués («falaram» nos dous casos). Daí os portugueses acodiren, precavendo anfiboloxías, á forma composta: «tiñan falado». A simple é, en conxunto, a que sigue valendo como máis elegante.

Primeiro de pasar a outros *desvíos* quixera falarvos un pouco da «geada», que non sabemos ben si é desvío ou qué.

A «geada» ten a sua xeografía restrita, e non só non se espalla senon que tende a debalar. Non me propoño agora maltratala nin gasallala. Limitareime a algunhas ouservaciós: tocantes primeiro a ela mesma, e axiña ao seu influxo —no que poida ter de perturbador— no sistema idiomático galego.

Polo pronto o seu uso figura ser cousa máis simple do que é. No seu «Diccionario de términos filológicos» Fernando Lázaro Ferreter cai nun pequeno erro ao definila así: «Fenómeno frecuente en gallego y que consiste en pronunciar como *j* (uvular fricativa sorda) toda *g*». Non, non «toda *g*». Non, por exemplo —no «geismo» normal—, as de *fungueiro, relinga, dengue, longo, langrán, fungar, sangue, ninguén, palengre, égua, ateigado...*, e poderíamos seguir, inda omitindo derivados. Sí, en troques (despóis de *n*), as de *engruñar, engañar...*; ou as de verbas nas que a *gue* faise «presumida» (*congreso*) ou deble (*engrudo*). ¡Finuras do falar que non ten calquera!... Sendo eu rapaz, os nenos mariñeiros i eu coíles, ríamonos dos vraneantes que con «gearen» rexo coidaban xa seren moi enxebres, e ademáis dicían «canjrexo», «conjrio» ou «injles», mentras que nós («geístas») dicíamos cangrexo, góngaro e vrillas, ou tamén inglas, pro non «injles». A nosa «geada» era unha migalla máis forte que a das aldeias terra adentro, máis bunita unhas veces que outras, e non do noso gosto a de tipo fungueta, meio polo narís. Éramos, como vedes, uns pequenos Navarro Tomases. E agora penso que, academizada a «geada» por un congreso de fonetistas galegos, o *Pigmalión* galego tería bó traballo deica podela impór, así polida e aviada, á sua Elizabeth, mesmo supóndoa máis somisa que a de Bernard Shaw.

O máis inquedante do «geísmo» —deixando agora de lado a sua dexeneración enfática ou «supergeísmo»—, é que dá pasaporte de galego enxebre ou, polo menos, pasadeiro, ao máis inzado de castelanismos, ou ao máis probe en ditos e vocabulario (arrabaldino ou aseñoritado, tanto tén pra o caso), facilitando así a sua penetración, e a da sua cativeza, na fala común.

Así «arrejlar» ven competir con *arrombar, arranxar, aviar, compór*, etc.; «lájrima» con *bagulla* e *bágoa;* «mija» con *miolo, frangulla, migalla...* Nese clima chegan despóis os *ovos* a se viraren «juevos», e polo mesmo mecanismo os *osos* «juesos». Como a palabra «ahogar» é nidiamente castelán, o galistrapo de cuño «geísta» precipítase a galeguizala ao seu xeito, e

sal «ahojar», esquencendo, xa non *afogar*, senón tamén *afojar;* o que tiña *afogos, sufocos* ou *acoramentos,* xa non ten máis que «ahojos», e o que *desbafaba* ou *desfogaba,* «desahoja».

Tendo eu sido «geísta» de rapaz (somente que dos bós, paréceme a min) non vou agora a me poñer sañento co «geísmo». Compréndoo moi ben, e ainda me lembro do traballo que me custou destronar á «jaliña» pra poñer no seu sitio á *galiña,* pra min (daquela) educada nas monxas, e non batida no alpendre pola esguellada chuvia dos montes ou do mar. Perdóame «jaliña», pro xa ves que non podo dar azos ao «geísmo», vendo a onde vai cair. Fanche xa poñer «juevos», e iso sí que non. Se non é por sustrato, é por sustrato e adstrato combinados, e a todo hai que mirar. Así, «geísmo» da miña nenice, non te aloumiñaréi. Pro tampouco a isa «gue» mixirica que ti repudiabas. Pacata e sempre igoal, allea ás variaciós que dela pide o complexo prosódico, somella estar na fala como de visita. Quixéraa eu máis desenvolta, mas non tendo eiquí a mau nin cencia nin gramófonos (os de «Pigmalión») pra ben aconsellala, pasarei xa voando a outra cousa.

Os ditongos *ue, ie* (deixando agora de banda a xustificación etimolóxica, principalmente do primeiro, pra algúns casos) son marcas distintivas do castelán, e diso ten tan viva concencia o povo en Galiza, que era antes bulra común, mesmo antre nenos, o lle dicir —por exemplo— a algún que, sen moita base, presumise de «cortar polo fino» o castelán: «¡Qué cuesas tienes, Piedrito!» Raro, entón, que hoxe eses ditongos (que siguen parecendo propios do castelán) anden correndo dunha verba a outra sen que abique, siquera, a sanción do ridículo.

«Puerto» xa nun tempo alternaba con «porto», según a frase («obras do puerto»), ou a importanza artificial do porto: un abrigo natural sempre foi porto, e un porto pequeno sempre foi portiño. Mas agora oise «huerta», «tienda», «suerte», «fuerte» (non dagora estas duas, inda que hoxe dinse máis), «escuela», «suela» (xa antes se dicía do material, convivindo ca «sola dos zapatos»), «rueda» (dito antes, só, das

fogueteiras), e podería seguir... A moda ten os seus vieiros e os seus topes. Ninguén, ainda que lle dea «cuerda» ao reló, leva un cabuxo polo «cuerda», senon pola corda, nin por «saber de cuentas» deixa de levar conta nin de botalas suas contas, etc. Non fai falla moito istinto lingüístico pra certar deseguida con palabras inmunes a ise andacio: costa, porta, fora, morte..., nin pra se decatar de que as por il tocadas fan máis escándalo que bulto.

Sabemos tamén que ises *ues* non galegos van e veñen, esváense e repuntan, nos mesmos beizos e no mesmo palique; son máis ben boiantes. Mas velahí que son embaixadores... Preparan o camiño a verbas da máis manifesta feitura castelán, unhas con *l* intervocálica que en galego non teñen; outras xa nin siquera hirmandadas coas correspondentes galegas por étimo común: «suelo», «ayer», «nadie», «abuelo», «muela»..., etc. Non son cousas particulares da ribeira, á que con tanta lixeireza se lle apoñen tódolos malfalares. Oense eiquí, alá; corren nos autobuses...

Desourentado, un forasteiro podería enquerir: «Está o galego, entón, sendo esquencido polas xentes galegas? ¡Nin pensalo! O que di «suelo» sabe que é *chan,* o que di «aier sabe que é *onte;* ninguén inora, no caso de «nadie», que o xusto é *ninguén,* negativo de *alguén,* como *ningún* de *algún,* e *ningures* de *algures* (¡exemprar simetría, belida arquitectura, da que se ufana tamén a prefilada lingua portuguesa!); todos saben que seu «abuelo» é seu *abó,* e que anda a podar na *horta,* non na «huerta», porque aos seus anos ten a *sorte,* non «suerte», de se manter dereito e coa poda na man, mentras con lus na cara agarda a morte.

Non, non hai esquencemento nen desmaio do idioma galego; falo do vivo, en uso, do desenvolto e firme dos labradores, canteiros, mariñeiros, sostén de tantos saberes que non veñen nos libros, con ditos que lostregan de xusteza e de velocidade, todo ele un mar de achados, surpresas e leuciós pra quen saiba escoitalo. A crise é, poidéramos dicir, de estilo, e aguilloada en parte, paradóxicamente, por motivos

que entenden seren de «estilo»... Irase vendo o que quero dicir.

Sempre houbo xentes (a siña X, por exemplo; chamareina así) coíses alambicos. Mas ela, téñaa Deus consigo, non faguía escola nino pretendía. Importáballe só a sua propia distinción, tanto máis segura canto menos houbese arredor cobiza de imitala. Como xa suporedes non mantiña porco, senon «cerdo», e no tempo das chamuscas, moi finamente comía e regalaba «chicharróns», *rixons* nin pensalo... Mas era outra cousa a que eu iña lembrar. Trátase dela, desta boa muller, e, ao mesmo tempo, dun «gramático», dun deses vellos, celadores da lingua, de que xa vos falei. En precura do vello chega unha noite a siña X a unha taberna, onde sabe que fai xuntanza cuns amigos, e dille dende a porta:

—Meu tío, véñase a acostar, que mañán, xa o sabe, hai que levantarse temprano.

—¿A acostar eu? Non sei que dis.

—Que se veña deitar, ló.

—¿Motivo?

—¿Non oi? Que ten que levantarse temprano.

—Pois abofé que non che entendo. Dío desde o primeiro de corrido...

—Que se veña deitar, que mañán ten que se erguer cedo. ¿Acabamos?

—¡Así se fala! Vaite que deseguida vou.

Comento na tertulia, referíndose ao vello: —Qué «mala leche» ten!

O vello: —¡Leite! ¡Leite!

O caso foi sonado, e así, máis ou menos, mo contou Manoel Antonio ao voltar eu dun viaxe.

Hai que ser xustos. A siña X sabía de sobra o galego, e certamente nono rexeitaba; máis diría eu: amábao; únicamente lle poñía o que ela coidaba ser canela fina. Inda non se estilaban as «chavalas», pro é seguro que a raparigas ou rapazas preferise «chicas». Non viñera ese refugallo da «papeleta», o «rollo», a «pega», etc. Mas adeviño que non houbera sido do seu gosto. Tiña, con todo, unha certa ideia da

dinidade do falar. Tamén a tiña, á sua maneira, aquele que, según me asegurou Castelao, volvera de Cais falando moi dispacioso e grave o galego, ben que... en andalús. Mordía o charuto polo lado do dente ourilocinte, rosmaba os seus escaramentos sobre os vans trafegos do mundo, e cos ollos distantes resomía: «¡Totá pa morré!». A lingüística ten, como vedes, pregues insospeitados.

Mas vou falarvos dun caso que me aconteceu non hai moito tempo, espello o máis inxelo do que quero dicirvos e moi bó remedio, polo seu frescor, pra atemperar severidades sen lles por iso aconsellar incuria. Quero somente contarvos algo da conversa que tiven, baixando por un pedruguento camiño do Barbanza, con duas rapaciñas. Unha delas gordecha e repolida. A outra de moi fina feitura, de ollos en que fulxía, leda de ter cobexo tan bunito, a intelixencia. Saíranme ao paso pra me avisaren de que a miña muller, que visitaba escolas e que, según concerto, había eu de topar nunha dalá enriba, descía xa cara a outra por algún atallo, e pra me guiaren.

—A siñora vai na «escuela» de... (tal sitio). Imoslle enseñar, non é lonxe.

A pouco andar, dende unha leira, tras de me gasallar co seu xesto amizoso, enquireu unha vella labradora cara ás rapaciñas:

—¿E vos?... ¿ceibáronvos xa da escola?

A gordecha ufanouse de espricar. Viñan de guías... e todo o que sabedes.

E máis alá, seguindo camiño, velahí que me dá por ter sesión académica (si pode haber sesión andante, non sedente) coas miñas guiadoras.

—Estou pensando eu por qué dicides «escuela»...

—Escoo...la é feio —dixo a de fina feitura. Fíxolle eco choqueiro a gordecha: —¡Escoo...la!

Polo xeito ultrarústico de alongar, con zumbo de narís, a *o* de escola, entendín xa o que as duas querían dicir. Se-

guín entón o debate faguendo a miña caricatura fonética (ultrafina) de «escuela».

—Moi ben. ¿E qué me dicides de «escuila», así con boca de ran? Cousa fina, ¿non sí? ¡Escuila!

Esternillábanse ca risa.

—Non sendo ún de Lascavia non ten por qué dicir escola como os de Lascavia, que ao millor non é certo que seian tan bravos... Eu digo así: escola, escolante, escolares (vós, por exempro), escoleiro (non sei si vós sodes moi escoleiras, amigas de irdes á escola)...

Ouvíanme con moi ledas siñaes de lles gostar o asunto.

—*Escuela* —díxenlles entón— é moi bunito en castelán, como *escola* en galego e portugués, *scola* en italiano *école* en francés...

—*School* en inglés —dixo a isbelta.

—Aí tendes —dixen eu—, sabendo galego sábense moitas cousas. E agora falas co narís coma os de Lascavia. ¡School!

—Así o di meu tío, que sabe inglés dos barcos. ¡School! ¡Un inglés talcual!

—Xa ves. Ao millor os de Lascavia son ingleses que se perderon no monte e fóiselles o barco. ¿Qué vos parez do latín? ¿Non é lingua de sabios? ¿E cómo pensades que se di escola en latín?

—Escolorum.

—¡Non!... Máis simple: escola (schola). Agora dicídeme vós si eu falo ben o castelán: «Mi *abó* fue al dentista. Le dolía una *mó*. (Risa, como é de supoñer). Pois tamén é cousa de risa «meu *abuelo* foi ao dentista; doíalle unha *muela*».

Interveu a lanzal:

—Como está ben é: Meu abó foi ao dentista. Doíalle unha mó.

A gordecha non comprendía. Outra ves puña cara de Lascavia pra dicir *abó* e *mó*, topando máis delicado «abuelo» e «muela». Mas a outra, xa miña partidaria, saíalle ao paso:

—Ou fálase unha fala, ou fálase outra.

Eu, diplomata, pra convencer á gordecha:

—Imos ver... ¿Ti coidas que o Emperador de Portugal ten «abuelos». Pois non é así. Ten abós. E mesmo o Papa, con ser Papa, non foi a «escuela», andivo á *scola*...

A gordecha deixábame falar, meio enlevada, en éstasis, mas o éstasis, según vin deseguida, non era polo que eu dicía.

—O que é bunito —decrarou— é o arxentino; vos, vení, papi, mami...

Recoñecín as gracias do arxentino —que a gordecha polo que espricou, disfroitaba aqueles días, pois chegara dalá unha sua tía—, e para non enliar a sesión académica corredoira abaixo, somente ouservéi: —O que non topo eu ben é iso de «callate vos»...

A pequena María Rosa Lida (así dei en chamar despóis á miña partidaria) deseguida entendeu a falla de concordanza. Despóis collemos herbas do monte. Sabían os nomes galegos. Sabían moito galego as duas.

Erro forte sería supor que os feitos máis ou menos ventureiros que veño siñalando indiquen o abrollar dunha tendenza xeral e progresiva. Pode algunha xente coidar que a «tienda» ten máis prestixo comercial que a tenda —mentras non den no recramo turístico do letreiro Tenda—; pode tamén ecoar nesa cras de desvíos o semigalego —por veces non desprovido dunha certa *posse*— dos que mal improvisan o galego... En calquera caso a acetación vulgar é selectiva, e ademáis fuxideira, non firme. ¿Non hai entón razón pra se inquedar? Nona hai pra o pesimismo. Sí haina pra discurrir xeitos —e poñelos en uso— de crarexar e avigorar no povo o sentimento estético da fala. Non digo que nono teña. Falo de crarexalo e avigoralo. Non digo que non teña, ademáis, «vontade de estilo»... De que a ten son mostra as crucilladas, no fundo «estilísticas», a que me veño referindo.

Oise dicir que o galego non eisiste como lingua unitaria, que dun sitio a outro varía o xeito de falar, etc. A xente inxel fai, pola sua conta, estas curiosas distinciós: galego fino, galego bruto, galego «verdá», chamando cáseque sempre bru-

ta a algunha variedade de galego lexítimo que chega á vila mariñeira con forte canto montesío, ou ben ás do interior con frescas marexadas e estoupos de fala ribeirán. Fino sería o neutro, o insípido, ou o debidamente cociñado pola siña X.

Convén lembrar eiquí o tan simpático «Diálogo de la lengua» de Valdés. Cada volta que abica no diálogo o nome de Lebrija (Nebrija), o autor —figurado nun dos persoaxes— alporízase. ¡Qué sabe ise Lebrija! ¡É un andalús! Xa por entón se escribira a «Celestina» e o «Amadís», libros que Valdés louba e respeta, sen por iso poñelos como exemplos do ideal da lingua sen certas salvedades. O ideal de Valdés no esencial é bó: limpideza, decoro, naturalidade. Ora, son curiosos, xunto a algús criterios «estilísticos», os erros de pronóstico. Verbas que daba por mortas, son hoxe das máis vivas en castelán; as que tiñan pra ele máis seguro porvir, pasaron moitas delas a seren arcaismos; as «baixas» puxéronse nas cristas da poesía; moitas das que celebra pola sua elegante castelanía, son das que nós temos por máis galegas...

Tornemos ás diferenzas do galego, quero eu dicir, a esa preocupazón. En primeiro lugar, non son tantas como as do portugués; e, tomada en xunto, a familia galaico-portuguesa, ou luso-galaico-brasileira, mostra menos bifurcos dialectaes que o castelán, e iste menos que o francés, o italiano, e non digamos xa o inglés, o alemán, etc. E, en segundo lugar, as variaciós lexítimas —no caso do galego— casan tan ben unhas con outras que, lonxe de se estorbaren, coaxudan moitas veces a un dicir (e pensar) máis preciso e desenvolto. E iso na fala máis impremeditada, ou na máis rexida no pulo domiñante por costumes deiquí ou dalá. O sincretismo literario non terá, pois, que se tomar grandes traballos pra conquerir unha asisada (quero dicir, non maniática) regularidade que o povo sinta e aprobe como propia de galego «culto», mas non «artificial».

A língoa popular galega é, antre as románicas, unha das máis sistemáticas... Se queremos atinar cos variados e vi-

vos deseños da sua sintaisis, en feliz casamento cos prosódicos e de entonación, hai que escoitar ao povo, descontando lixos ou erros cando os haxa, e aténdose ás grandes formas, i as funcións que nelas teñen as miúdas. Trátase de figuras e valores que non rexistran as gramáticas, ainda que as gramáticas dispoñen a nosa atenzón pra millor rexistralas pola nosa conta, e valen, ademáis, pra non dar tíduo de fala popular a calquera réstea de trabucamentos ou de vulgarismos. «Caixa de ahorros» —pra pór eiquí un exemplo, inda que estremo, sinificativo— non é unha mostra de fala popular, nin siquera un trabucamento popular; é só iñoranza, deseguida salvada ao primeiro aviso, de que os «ahorros» disa Caixa son tan aforros coma os que se poden meter debaixo do xergón. A mesma ou pior iñoranza descóbrese na «Calle de la Rúa Nova», da vila onde pasou a sua nenice Rosalía. Aparte da redundanza, tan castelán é rúa como calle, e os munícipes ben se preciarían, supoño eu, de saberen castelán...

A verdadeira tradición lingüística popular galega require hoxe máis coidados, máis intelixente asistenza, que hai —poñamos— meio século, polo mesmo que estamos aisistindo a un máis precipitado —e ainda confuso, sen estilo— retecer de costumes. Asistila non sinifica cohibila... Canto máis no seu ser e máis fiada en sí, máis unha lingua inventa e xoga, o mesmo que os rapaces sans; e así, de quen oiredes máis palabras novas —e tan ben feitas que nono parecen, nin siquera ao que as di— será sempre do que fala o galego como o paxaro voa. Móveo, xustamente, a tradición da lingua.

Suspeito que todos vós estades xa pensando de novo —pois é urxencia manifesta e sentida dende hai tempo— en moi variados medios de prestar unha ben ourentada axuda á tradición lingüística popular galega, ou de faguer que o *mito*, tan vivo en Galiza, do *galego verdade* (¡un bó exemplo de ideia platónica!) se vire operante... Deses meios, que convirá asollar no diálogo, algúns dos máis homildes ou de aparencia máis inxel, menos solene, poden ao cabo seren

dos millores. Algunha planificación é boa, pro sen lle dar por adiantado proporciós faraónicas.

E vexo que debo xa rematar, non só por non cansarvos, senon tamén porque sinto pular novas custións —que adeviño nos vosos adentros tanto como nos meus— e non sería cousa agora de azoalas pra ter deseguida que deixalas tocas. Por razón semellante, perdoade tamén que non tente un esquema concluinte do que levo dito. Das ponlas do esquema ramearían outras, e destas outras con novo follamio... Millor será deixar que iso aconteza (¡xurdio honor pra min!) no voso tan cortés e xeneroso entendimento, se do enliado viaxe, posto o pé no peirán, lle quedasen algunhas chispas de lembranza. Coa miña, sí, contade, pola vosa xentil atención e esgrevia compañía.

DISCURSO

DE

DON DOMINGO GARCÍA-SABELL

Señores Académicos:

INGRESA hoxe na nosa Corporación, Rafael Dieste. Todos sentimos unha fonda ledicia polo acontecemento, dadas as estraordinarias virtudes, tanto inteleitoales como espritoales, que adornan ó novo compañeiro. O seu nomeamento por espontánea e grata unanimidade eisí o presaxiaba.

Penso, por isto mesmo, que con Rafael Dieste é moi doado exercitar a nobre aititude da ademiración. Todos nós o ademiramos. Sin reservas. Con entregada incondicionalidade. A nosa ademiración, a de todos nós, ten, por outra banda, unha caraiterística hoxe pouco atopadiza, a saberes, a continuidade no tempo. Ademiramos a Rafael Dieste dende sempre, é decir, dende que escomenzamos a alucar, na primeira mocedade, ou xa nos anos madurecidos, asegún a xeneración de cada quén, pró casal humanizado da nosa cultura. Ademiramos a Rafael Dieste a traveso da sua obra, feita, cáseque toda, lonxe da terra. Ademiramos a Rafael Dieste agora, cando a maturidade se torna unha nova e moi baril xuventude ateigada de pulo creador. Ademiramos a Rafael Dieste porque nos vivifica ca sua estraordinaria, faiscante presenza persoal.

Ademiramos a Rafael Dieste. Ben. Pro, ¿en qué se funda isa nosa ademiración, isa nosa entregada e constante reverencia?

Imos ver si somos quén a acrarar o noso estado de ánimo, si somos quén a insertar a nosa ademiración no andamio, sempre rigoroso e sempre eisixente, das ideas. Dito con outras verbas: imos ver si somos capaces de dibuxar, con cer-

ta nidia precisión, a laboura diesteán i o perfil do bulto humán da que ela mana esgreviamente.

Si me perguntaran en qué consiste a nódea derradeira de Rafael Dieste eu esquematizaríaa dicindo: *Rafael Dieste representa a comunicación total ca realidade total.*

Comunicación total quer dicir, no meu modo de entender istas palabras, a facultade de penetrar deica a esencia mesma das cousas. Realidade total —isas «cousas»— é unidade do mundo i o home, ou seña, o que está fora de nós, i o que buliga, máis ou menos aconchegado, na intimidade de nós mesmos. Pois ben, a obra i a persoa de Rafael Dieste constituien unha fórmula perfeita e rematada, un xeito decisivo de rexa ligazón, de indiscernible ligazón entre un ser humán que se traba nas cousas, i as cousas trabadas nele.

Pro se isto é eisí, a primeira e inescusable condición pra que a xuntanza se realice é que o tal home *trate* ca realidade unitaria do mundo e dele mesmo. O trato ca realidade debe poseere, á sua vés, e por forza, un estilo especial. Un estilo que vaia marcando, dende diversos planos vitales, a varia penetración do esprito no mundo.

O esprito é como a aguillada que alporiza o mundo e obrígao a se manifestar, a se *nos* manifestar. A manifestación, a epifanía do mundo, será tanto máis completa e acabada canto máis reiterada sexa a espora que nele cravamos. Pretendo afirmar con isto que o trato do home co mundo —co *seu* mundo— e co mundo comunitario dos demáis— non é un acto que agora escomenza e que despois dise agora remata, senon que resulta un proceso: algo que se non sabe localizar no seu inicio, e que se está seguro de que endexamáis fina.

Pois ben, o proceso diesteán do seu casorio ca realidade apresenta distintas facianas *continuas* nas que podemos facer un corte transversal pra mellor ollalas no seu sucesivo e simultáneo desenrolo. Vexamos.

Rafael Dieste é un gran narrador de contos, de sucedos. O seu libro, «Dos arquivos do trasno», pubricado en 1926 e

reeditado en 1962, é un modelo perfeito do xénero. Enriquece ista obra o limiar que lle puxo o propio autor e no que ele esprica, con craras e suxestivas verbas, cál é o seu conceito do conto, cál é o seu xeito de pensar relativo ós pequenos relatos literarios. E iso é o que agora, a nós, nos interesa sobor de todo.

Pra Rafael Dieste, «o conto é o remuiño que fan arredor dunha lámpada moitas volvoretas, todas mergulladas na mesma luz». A narración ven sendo, por tanto, como *un proceso.* Algo que ahí aparez, que haí vai desenrolando as suas efeitividades, pra sumilas, ó final, no derradeiro abraio que pecha, que debe pechar, os ligados sucedos. Algo que está ahí amostrando en cada feito, en cada pensamento, en cada emoción, virtualmente, «a imaxen que fai estoupalo conto —dí o escritor— nas verbas derradeiras, dempois de inzalo poderosamente».

Teñamos isto ben firme dediante de nós: algo, algo que vai acontecer, acontece xa, dalgún xeito, dende que o conto escomenza. O conto trae o futuro ó seu presente i obrígao a que apareza denantes de que ocurra. O conto realiza, según a conceición diesteán, a presenza do pasado e do vindeiro no dinamismo do seu presente. O conto é un sucedo, algo que *sucede,* algo que transcurre. O conto é, pois, como dixen, un proceso. O conto é, en definitiva, tempo vivo, tempo vivido. Ou o que é o mesmo: tempo eisistencial. Isto que xa asoma, acabamos de velo, nas iniciales produciós do noso escritor, posé, a partir diste intre, unha siñificación *esencial* dentro da testura creadora diesteán. Consiste, sin máis, na toma de concencia da realidade, —a de fora de nós i a que está dentro de nós— como dunha estroitura *total,* como algo que se non pode disociar racionalmente. Ou que, se iso se fai, ten que sere sempre coa salvedade de que estamos levando a cabo unha operación inteleitiva verdadeira i artificiosa a un tempo. Verdadeira, porque a *ratio* do home é quén a tronzar, por onde lle pete, aquelo que se lle ofrece ó rillar da sua dentamia lóxica. Artificiosa, porque iso que é ofrecido, sobrepasa os alcances do pensamento analítico. Está no pensamento

analítico i está máis alá do pensamento analítico. É algo que o transcende.

Eisí, pois, cando Dieste escomenza a traballar na sua obra literaria, xa queda formulada, en fermosas frases de gran escritor, unha aititude sua que eu chamarei agora, pra nos entender, *a apertura á realidade total,* á realidade lóxica i á realidade trans-lóxica. Fixémonos no conto que abre o libro, «Sobre a morte de Bieito». No enterro de Bieito un dos que portan o cadaleito sinte como un cáseque inaudibel garatiñar dentro do ataúde. De inmediato xurde unha dúbida: ¿e si o Bieito vai vivo? Veleiquí o problema. Trátase dunha realidade con duas caras: o home que é transportado a hombreiros dos seus amigos pode, ainda, ter vida. Pro tamén pode —e isto é o máis probable— estar morto, definitiva e irremisibelmente morto. A realidade común é ista segunda, a realidade lóxica, a realidade como si dixéramos esterna, a que todos ademiten, a que ninguén se para a analizar, a que non percisa análisis. Mais a primeira non deixa de ter a sua efeitividade, cando menos na cachola do dubitante, na cachola que recolle o «mainiño rebulir» no escuro caixón funerario. Entón compre que alguén considere o caso. Que alguén mida e sopese todalas posibilidades de aparecemento do real, de *eisistencia do real.* O sucedo, ca sua espléndida beleza formal, é un enigma que se propón ó leitor, e que o leitor debe resolver. Un enigma, como todolos enigmas auténticos, pra descifrar. E, por riba, un enigma esquemático —como son sempre as mellores adiviñanzas. ¿Quén ten razón, o pobo disposto a dar terra ó veciño, ou o amigo que *sinte,* e logo pensa, que o veciño ainda latexa? Ou, para sere máis esaitos, ¿ónde está a derradeira realidade, *a realidade real,* na aceptación pasiva do cotián, ou na apertura ó inusitado? *Rafael Dieste asume, niste conto, e seguirá a asumir toda a sua vida, ambas a duas, tales posibilidades aparentemente contradictorias.* O leitor, que é o xuez, si o é de veras, quero dicir, si acerta a participar con igoal tempero nas situaciós polares dos que están convencidos de que enterran a un morto, e do teimoso que intui a posibilidade de vida en quen semella tela perdido, o

leitor, digo, quedará entremedias sin dar sentencia axeitada. Entremedias. Pois o pobo fai ben en dar terra ós seus difuntiños. I o aprensivo fai ben en sere servo das sua propias fulguraciós emocionaes. A aldea sin nome, o casal é unha forte realidade. Tamén o é o cismador anónimo. O andamio do sucedo atura, ca sua lucidía trabazón, a complexidade da eisistencia. Dito doutro xeito: a realidade compónse agora do estrato lóxico —os veciños— e do estrato trans-lóxico —o cismador—. Dediante de nós queda *narrada,* por obra dun maxistral conto diesteán, a realidade total.

E vaiamos deseguida, pra non derramar o tempo que se nos concede, á obra de teatro. Dispoñemos dun modelo sumamente axeitado. Trátase de «A fiestra valdeira», comedia de remate ledo en tres lances, o derradeiro —dí o autor— cun respiro.

Agora o problema amosa unha faciana distinta. Un pintor mozo, Antonio, ten xa cáseque rematado o retrato de don Miguel, vello mariñeiro enriquecido no Brasil, que vive nunha vila da costa adicado ó descanso —i a fitar, a traveso dunha fiestra da sua casa, o mar próisimo. A nódea do sucedo consiste no que o artista pintou como lonxe, como fondo da fiestra que compón o cadro. Ele representou alí ise mesmo mar que don Miguel contempla a cotío, co peirán, cas lanchas, cas redes estendidas, ca vida dos trafegos pescantíns. Ise fondo non gusta á dona i á filla do retratado porque lles parez que relembra, sin necesidade, a historia biográfica, humilde e sofrida, do petrucio. Elas arelarían ver alí un aristocrático xardín, algo «fino» e de máis categoría social; en suma, algo máis «señor». Don Miguel resístese a facer cambear ise fondo. O pintor, tamén. Pro don Miguel remata por ceder ás presiós dos familiares. I entón, os mariñeiros da vila, tras unha viva conversa, rachan o lenzo e lévanse o cacho que figura a paisaxe disputada. A fiestra queda valdeira. E soio cando don Miguel se decide a que a tal paisaxe volte ó seu sitio, acaba a peza.

Pois ben, niste paso teatral, tan ricaz de situaciós dra-

máticas e de sotiles razós dialéiticas, o que se ventila é o seguinte: Primeiro, ¿qué representa o cadro, aquele cadro? Segundo, ¿qué representa calquer cadro, iste, aquele, i o de máis alá? Terceiro, ¿é autónoma, e por ende lexítima, a realidade da *representación plástica?* Coarto, ¿qué é o que liga a realidade figurada coa realidade do mundo ofrecida ós nosos ollos?

O retrato do vello mareante representa, en primeiro lugar, o bulto humán do protagonista, de don Miguel. E represéntao dando unha versión dise bulto humán que é, dalgún xeito, ele mesmo. Non porque sexa máis ou menos parecido. Non porque sexa a tradución literal dos outos e baixos físicos da sua persoa, senon porque *é isa persoa sin necesidade de copiala.* É como si o pintor fose gadañando nas superficies visíbeles do home que se chama don Miguel i as levara logo sobor do lenzo deixando no modelo outras igoales e, nembargantes, distintas.

Cando se inventou a fotografía, un grande escritor francés, cecais Balzac, me non relembro ben, sostiña que deixarse retratar era perigroso pois que cada fotografía *roubaba* unha miga da faciana do fotografiado i, ó final, si se facían moitas probas, o home podería quedar escabezado, esvaecido, morto. Pois ben, o pintor, dalgún xeito, *rouba* a aparencia do que pinta, e ca aparencia, os fondos por ela sostidos.

Mais o cadro tamén representa, tamén debe representar, a calquer mariñeiro. Niste caso concreto ele é o retrato de don Miguel, i o do seu vello amigo Baldomero —«sómolos dous», dí o petrucio— i o de todolos pescadores da vila, e mesmo o de Matapitos, o rapazolo dos mandados que nun intre en que don Miguel o chama, contesta dende o buraco do lenzo —i a resposta ten eisí unha máisima, transcendente siñificación—: «Estou eiquí». O cadro, pois, asume, na sua sinxela complexidade, a vida enteira da vila, e, con ela, o percorrer infindo do tempo cotián. Eisí o cadro, íste do lance teatral, i aquele i aquele outro, o cadro «in genere», representa a realidade totalizada no espazo e no tempo, a realidade real.

De certo que con isto xa contestamos, endemáis, á terceira pergunta, a sabere, ¿é lexítima a realidade da figuración plástica? Non soio é lexítima, senon que é a única *verdadeira.* ¿Por qué? Porque é a realidade que funciona e vale en ligazón cas íntimas entranas do home, con aquelo que nele é a sua máis outa forza i o seu máis valioso corozo eisistencial. Trátase dunha realidade apegada ó ouxetivo, pro que se non confunde co ouxetivo. Dito doutra maneira: trátase da superación do ouxetivo reabsorvendo o seu miolo no miolo profundo da criatura humá. Dista forma, as duas capas do mundo son non somentes *respetadas* senon, endemáis, *xustificadas.* Cada unha delas vál en función da outra. Non hai ren que seña despreciable. O mundo esterno i o mundo interior son *equi-valentes,* son ún i o mesmo mundo. No retrato de don Miguel tan don Miguel é o retratado, como a derradeira gamela que se albisca nos lonxes da fiestra mutilada.

Entón, algo ten de habere que trabe ben trabadas as duas realidades. Ise algo é *a sua siñificación.* O que se vé, polo feito de se ver, polo feito de formar un conxunto, posee senso e, por iso mesmo, siñificación. O que se ve alude a algo. I o suxeto que vé, polo feito de fitar, pescuda ise algo. Entre as duas dinamicidades establécese un casorio. Eu pescudo, i o mundo ábrese á miña pescuda. O mundo sirve ós meus propósitos, i eu sigo os dele. A final de contas, temos un todo indiscernibele. O difícil, contra toda presunción, é contemprar, considerar a síntesis. O doado é facer o análisis. Toda tarefa analítica é unha diseición. Cousa que se leva a cabo coas formas mortas. O análisis é unha serpe que se rilla a cola. A roda sin fin. O vougo. O que non liga a realidade figurada á realidade do mundo.

Pra conquerir tal ligazón —veleiquí agora a resposta á coarta custión— é perciso que a totalización da realidade sexa, endemáis, xustificadora. Pro a xustificación, xa acadada, recrama outra obriga, a sabere, a de comulgar ca realidade. Comulgar ca realidade quere dicir transubstanciarse nela. Don Miguel considerábase, no lenzo, «como un pata-

che vello a se lembrar dos mares que correu...» Agora, niste intre, a realidade, endemáis de sere respetada e xustificada, é *in-corporada.* Queda —e tamén fora, pro ligada a nós— no noso corpo, en nós mesmos. Veleiquí a contesta á coarta pergunta e, con ela, o dibuxo conceitual da segunda e terceira notas diesteáns que se arrapañan, ben nidias e lucintes, na sua obra de teatro.

Mais Rafael Dieste tamén é poeta. Como tal, ven a falar das mesmas cousas nunha palra que é outro xeito de visión: xa sentencioso, xa alusivo, e sempre metafísico. Penso eu que nos poemas diesteáns anda acochada a derradeira raigaña vital do noso escritor. O respeto, a xustificación i a incorporación da realidade veñen a sere, agora, máis decisas, máis soltas, cecais poderíamos afirmar que máis destemidas, dentro da entrana tremecente do verso, no rebulicio xordo e inquedante das verbas líricas.

¿Lirismo? Coido que a espresión non cadra ben á creación diesteán porque resulta escesiva e porque resulta estreita. Nos versos de Dieste non hai mágoa persoal. Ou si a hai, está transcendida pola referencia a capas do ser de categoría superior. Con todo, o que Rafael Dieste comunica, resulta, sin falla posible, *un siñificado.* Imos velo deseguida.

Outravolta o mundo está ahí, cabo de nós. I outravolta ise mundo é ún con nós mesmos. Ise mundo fala connosco. Fai acenos cara a nós. Chámanos co seu canto, ca sua escondida melodía. O poeta é o resoador —i o descifrador— da cantiga encoberta. Vede «Rojo farol amante». Vede a sorpresa do muiñeiro que fixo un muiño —¡cómo non!— pra moer o trigo. Pro a iagua i o rodicio latrican entre sí misteriosamente namentras se compre o seu oficio no traballo sabido. Eles algo dín, algo propoñen que xa non é o traballo mesmo:

«Haciendo un molino
y encauzando el agua
dibujaste un signo.

Y absorto investigas
viendo la molienda
lo que significa».

Agora acadamos fronteiras sumamente lonxanas. ¿Por qué? Porque agora a realidade a considerar, a realidade de Rafael Dieste, é, mesmamente, a obra feita polo home. A creación do home. I entón acontece que o que o home leva a cabo, iso que nace das suas mans ou da sua cachola —muiño, aparello de pesca, poema, cadro, ensaio— iso é, tamén un siño. Algo que *siñifica máis alá da siñificanza que a criatura humán lle conferíu.* Algo que naceu en nós, pro que se independiza de nós. Algo que nos supera e nos sobrepasa —como o crecemento do fillo. A vida que arrinca de nós, pro que deseguida e sin que nos decatemos —muiñeiros do noso muiño— está por riba de nós. De ahí a sorpresa. E de ahí, no fondo, a ledicia. Porque iso que de nós semella alonxarse é, en definitiva, a nosa vos. A vos que o poeta Rafael Dieste pedía a berros ainda que fose a costa do seu propio e tráxico desorde persoal. Pois si temos vos, temos verdade persoal. E si temos verdade persoal, o que ela siñifica háse tornar intelixible, ou o que é o mesmo, *comunicable.*

E si, como tantas vegadas acontece, non resultase intelixible, polo menos *é;* o que xa constitui, á sua ves, un modo de intelixibilidade, un modo de comunicación pola forza da presenza. A morte —presumía don Miguel, o mareante— é un buraco. A morte —decimos nós— é o non-ser, a non presenza, a irremediable ausenza. Por iso ela se non entende, e por iso ela non pode sere, de verdade, comunicada, transferida. O cadro oco, a fiestra valdeira, non é cadro. É a ausenza do cadro. Creando, recheando os ocos da vida, parez que nos disolvemos no creado, cando, de verdade, o que acontece é que a nosa creación, ó nos dar linguaxe, isto é, siñificación, está a outorgarnos orde vital, consistencia, volume, presenza i, en remate, *ser.*

Chegados a iste punto axiña nos decatamos de que o ante-derradeiro paso da aititude eisistencial diesteán estriba

na pescuda da propia vos a traveso da obra de creación. O que sae de nós —o que sae de Rafael Dieste— semella agora unha realidade que se suscita. Ou pra sere máis esaitos, eu diría que é un esconxuro. *Rafael Dieste dá sempre a impresión, cando escribe e cando fala, de que está propiciando máxicamente a realidade.* Rafael Dieste agarima o mundo pra que o mundo lle revele o seu segredo ultra-escondido. Rafael Dieste é un sotil atoutiñador das cousas pra que as cousas se deixen poseere. Rafael Dieste pescuda a paisaxe, os homes, os libros, os bichos i as estrelas pra atrapelalos como en descoido e darlles a volta, e ver si na outra faciana, na recolleita, ainda hai algo máis de nós mesmos. Rafael Dieste cree no mundo porque cree en Rafael Dieste. E porque cree en Rafael Dieste —que é ele e son todolas demáis criaturas humáns— tamén cree, con fé renovada, na vos persoal. Ele, Rafael Dieste, é a sua propia siñificación, i a sua propia siñificación é a da sua vos audible i entendible, sin necesidade de palabras articuladas, en calquer xesto ou brilo de mirada, en calquer silenzo do parladoiro amistoso.

Realidade respetada. Realidade xustificada. Realidade incorporada. Realidade siñificada. O primeiro paso era o de recoñecer, con reverencia, o mundo total. O segundo consistía en darlle un valor. O terceiro viña a sere o facer do mundo a sustancia dún mesmo. O coarto trata de albiscar a cifra comunicativa, a frase, ou a cantiga que tatexa a carón de nós nun esforzo dramático por facer ligazón pra tornárese locución espresa, locución persoal. Nunha palabra: estilo vital comunicado.

Sigamos agora bogando avante. E pensemos, como é debido, que o feixe de consideraciós diesteáns cara á realidade, compoñen unha soia faciana. Respeto, xustificación, incorporación e siñificación son, todos xuntos, *o modo* a traveso do coal o escritor recoñece o mundo, o perfil autónomo do mundo, o seu xeito. O mundo tén, pra decilo con unha palabra cara a Rafael Dieste, *fasquía. Rafael Dieste é o namo-*

rado da fasquía da realidade. O seu defensor. O seu esgrevio valedor.

I eiquí entra o derradeiro proceso do noso escritor. *O proceso no que se sintetizan todalas etapas anteriores.* O seu proceso nidiamente inteleitoal. O de acenador das ideas, o de lexitimador das ideas que a realidade acubilla no seu seo. *O pescudador do pensamento da realidade.* Pois a realidade tamén *pensa.* Rafael Dieste vírase entón no prospeitor da xeoloxía conceitual do mundo. Rafael Dieste é aquél que confirma, con ademán aberto e xeneroso, a radical dinidade ideativa do mundo, o seu baseamento intelixible; en suma, a sua máis outa caraiterística porque é aquela pola que ele, o mundo, pode trabarse ca dinidade pensante da criatura humán, nun xogo recíproco de mutuas *comprensións* complementarias.

O «Novo tratado do paralelismo», o «Diálogo de Manoel e David» e «¿Qué é un axioma?», son o fundamento tripartito no que asenta a doutrina diesteán do conocemento, a doutrina diesteán da armonía cis- e trans-inteleitiva do mundo. Nistes tres libros asoma espresa a que poderemos chamar a orixinal cosmogonía de Rafael Dieste. Unha cosmogonía moi galega pois que nela o mundo i o home, sin perdere as suas respeitivas entidades, e cecais por iso mesmo, se entrambilican e artellan nunha gozosa totalidade transcendente.

Por iso os tres libros pretenden, en esencia, salvar o mundo. E, con ele, a intuición que o alumea. Pro unha intuición entendida *como corozo da anticipación ante-lóxica do conocemento.*

Dende un plano meramente psicolóxico fálase hoxe do proceso de «futurición». E hai quen chega a afirmar que o home é «o único animal doente de futuro». Dende unha perspeitiva antropolóxica, a criatura humán vive o futuro no seu presente porque ele é o instrumento intuitivo capás de apreixar a unidade dos procesos e das formas denantes de que tal unidade sexa refeita a favor do raciocinio. A grande conquista de Rafael Dieste estriba en facer ver a valía lóxica da intuición, ou como ele dí no «Novo Tratado do pa-

ralelismo», « o seu ser lóxico i, endemáis, fidelísimo, como o dun corazón que co seu ritmo e sobresaltos estivese a rexir o curso i o destino da vida racioal». Hai, pois, un vector intuitivo no esprito do home que é como o miolo máis fondo da sua esencia.

Pro entón, o problema que debe resolverse é o da adecuación —ou falla de adecuación— entre isa ollada intuitiva i a sustancia mesma do mundo, cousa que constitui o suposto básico, o punto de arranque da cosmogonía diesteán. Porque unha de duas: ou isa adecuación non eisiste e daquela mundo e home quedarán por sempre afastados; ou ben eisiste e, nise caso, a realidade de fora i a realidade do íntimo persoal, ó se misturaren, formarán un todo indiscernible e, ó tempo, autónomo. Dito doutro xeito: a forza pescudadora e amostradora do esprito virá sendo como un refrexo da íntima estroitura do mundo, e ista, pola sua banda, fundamentará a dinidade coñecedora da criatura humá. Mundo e home quedan, dise modo, salvados. ¿Por qué? Porque agora xa comprendemos, con inusitada evidencia, que *o pensamento da realidade i o pensamento do home coinciden.* Estilo e idea de ambas entidades son comunitarios. Logo, ambas entidades, sin deixar de sere o que son, resultan igoales.

E interésame subraiar, niste momento solemne de rendimento coleitivo a Rafael Dieste, algo do que cecais se non teña noticia definida, pro que eu considero un feito cultural de primeira magnitude, a sabere, que en relación co «Novo Tratado do Paralelismo» i en conexión coa íntima mistura de suxeto e ouxeto que o libro representa, as novas pescudas fisiolóxicas e psicolóxicas encol do fenómeno da visión, aplican por primeira vegada os achádegos da xeometría non-euclidián, fora da Física, ó terreo da esperimentación biolóxica.

Con efeito, os recentes, minuciosos e rigorosísimos traballos de Kienle mostran que o espazo visual tería de sere concebido —dentro do cadro das definicións riemannianas— como de «curvatura negativa» e, entón, como non euclídeo.

Dos estudos de Kienle despréndese unha gran craridade interpretativa, un bó guieiro pra apreixar, dende a perspeitiva centífico-natural, as aberracións visuales que se dan en determinadas doenzas do cerebro —as chamadas «dismorfopsias»—. Rafael Dieste sostén que o axioma euclidián das paralelas é inescusable pra integrar nocións tan básicas como as da figura, o espazo i o movimento. Nunha verba, que o Postulado V garda unha cinguida e necesaria ligazón co problema do conocemento. Pro, ¿qué acontece coísas novas descobertas centíficas? ¿Cómo facer o casorio entre elas, a sua eiséxesis, i as ideas diesteáns? Non é iste o lugar pra respostar a tan grave custión, que o mesmo Kienle, ollando a un máis amplexo campo de problemas, deixa aberta. Habería, ó meu ver, que botar man dos dous estratos nas que as ideas dos dous investigadores —Kienle, Dieste— se desenvolven, cada unha según as propias leis i a sua propia dinámica especulativa. E inda sería mester intentar a síntese de ambas conceicións —na que, sin dúbida, a doutrina diesteán habería de arramplar ca espricadeira final e transcendente. Mais si eu recramo atención pra todo isto é porque convén percatarse, mesmo que agora sexa dende fora da custión, dende a sua perifería, que o esforzo crarificador de Rafael Dieste, polo que se refire ó problema do conocemento, coloca a nosa cultura nun primeiro plano de validez especulativa, de fecundidade ideolóxica, de creación viva e radicalmente europea.

Noutro lugar teño escrito, a propósito do «Diálogo de Manoel e David», que todo o pulo aprofundador de Rafael Dieste vai dereito, nise libro exemplar, a salvar a razón entremedias do mundo. ¿Qué acontece co mundo, qué aconte ce conmigo mesmo? Veleiquí as inquisicións fundamentales do home. Frente a elas, aparecen, como labaradas esgrevias na noite do coñecer, as respostas mañíficas de Hume e de Kant. E vede por onde, agora, un escritor galego, un dos nosos, un finísimo inteleitoal da nosa terra, iste Rafael Dieste que agora festexamos, engade, pola sua conta, unha estricta, unha honesta e abridora contesta. Nos seus derradei-

ros libros, de doutrina complexa e cinguida, podedes atopala. Podemos atopala todos e, con nós todos, a terra que nos sustenta.

Con todo isto, dito a grandes alancadas por mor do tempo tasado, o círculo queda pecho. I o que escomenzou nun respeto pra a realidade, e pasou, a traveso da sua xustificación e da sua incorporación, a dar coa siñificación da mesma, remata, derradeiramente, na inteleición, no entendemento da realidade conforme ós modos humáns, e conforme ós modos do mundo de arredor. A inteleición, o entendemento son as formas máisimas do respeto, pois é respeto soergueito ó nivel do conocemento. Anel, repito, clauso sobor de sí mesmo. Tarefa espritoal fecunda. Estamos, pois, no senso máis estraordinario da palabra, na maturidade de Rafael Dieste. Na maturidade que é unha volta ós regos orixinarios.

E a mellor proba de todo o que queda dito témola no valiosísimo Discurso que o novo académico acaba de nos ler. Si o matinades con vagar, si nele facedes presa conceitual, deseguida vos decataredes da presenza, seria e conmovedora a un tempo, dises intres de trato ca realidade que eu, malamente, inteitei dibuxar dediante de vós. Pra Rafael Dieste a nosa fala é, non ten volta, unha máisima realidade, a realidade radical. Respeto, xustificación, incorporación, siñificación i entendemento son amostrados polo escritor na ligazón ca língoa e, decindo cousas moi sotiles, vainos demostrando como todos nós estamos na obriga de imitar isa sua aititude vital e inteleitoal. A nosa língoa non pode derramarse. A leición diesteán, despois de sere un modelo pra adeprender, é un modelo pra facer dele imitanza. Ou o que é o mesmo: *é un modelo moral.* O senso da responsabilidade ideolóxica i o senso da responsabilidade patriótica andan eiquí de mans dadas.

Pois as cousas sotiles de Dieste apreséntanse decote grávidas de tremendas cárregas transcendentes. Eu lémbrome agora dun eloxio que do noso home fixo Jules Supervielle: «Vous nous dites avec beacoup de charme et de precisión des

choses difficiles que vous savez rendre transparents á force d'art et de naturel dans votre savante simplicité». Sabia sinxeleza. Supervielle viu, era de esperar, con toda craridade. Sabia sinxeleza. Salvador Lorenzana xa tiña falado, con certeira xusteza, do estilo de Rafael Dieste como dun estilo onde «se concilian, belidamente, o rigor i a libertade». O rigor velahí o tendes nos seus libros doutrinales, niste espléndido Discurso académico. A libertade, cinguida ó mesmo rigor, na sua laboura de creación literaria. Unha libertade medida ca cachola e medida co pulo irrefrenable do corazón. Por iso a min me semella moi natural que O'Neill, outro gran liberador, teña gabado sin reservas «A fiestra valdeira», obra esencial do Rafael Dieste i obra esencial do teatro galego.

E, con isto, debo achegarme ó final da miña disertación. Un temor me rebule na testa. ¿Terei, por acaso, feito un retrato escesivamente inteleitoal de Rafael Dieste? ¿Será a imaxen que eu vos ofrecín sobrada de ideoloxía e toca de vida? Nono sei. Deixeime levar por un esquema —soio un esquema— dos meus pensamentos encol da figura espritoal do novo académico. Compriría ampliar, acrarar, perfilar o que escrito queda. E nisa ampliación, e nisa concreción do agora espresado, dibuxar con tino a grandeira dimensión humá de Dieste. A sua xenerosidade eisistencial. O seu don espontáneo de sí mesmo. A sua honestidade incorruptible. A sua formigueante imaxinación a cotío enfiando, na conversa amistosa, maravillas líricas, miragres literarios, lóstregos conceituales. A sua perenne mocedade espritoal. O seu aberto outimismo confiado, confiante, ledo, en moitas vegadas, mesmo heroico.

Compriría falar das suas loitas. Das loitas co «desconfiado». Das loitas co esceiticismo i a mala fe. Das loitas, no senso máis xeral, co pecado da falla de comprensión, da falla de auténtica comunicación, da falla, en suma, de humanidade. Da falla dos valores do corazón. Isas loitas que eu, na miña xuventude, adeprendín dele a seguire, a sere fidel a elas, a sere, no senso máis radical da verba, home. Que

eu adeprendín, alá na sua casa patricia de Rianxo, nos vrans da adolescencia, cabo dos Castelao, cabo de Manoel Antonio, cabo de criaturas humáns que eran fornos vivos de amor ó próximo e de amor inesgotable á terra.

Agora, por un acaso da vida, son eu, amigo e mestre Rafael Dieste, quen hei de abrir as portas dista outra casa patricia que é a nosa Academia. Disculpa si poño na obrigada cerimonia un pouco de fachenda. Disculpa. No fondo, é o rapaz que eu fun o que rebuliga dentro de min. O rapaz a quen ti adoutrinache. O rapaz que a ti acudíu como a un escolante sin par. E disculpa, tamén, si ó estender os meus brazos na aperta fraterna, sintes a emoción que latexa no meu peito. É, bó Rafael Dieste, o latexar da miña mocedade que ti agora, e sempre, espertas ca tua noble, nobilísima presenza.

Iste Discurso de ingreso de Rafael Dieste na "Real Academia Gallega", e o de resposta de D. García-Sabell, imprentáronse nos Talleres da "Editorial Moret", Marqués de Amboage, 16, no mes de xaneiro de 1971

REAL A
GAL
A CO
29
Bibli

ACAD
LEGA
ORU
92
iote